

The impact of Climate on Mental Schemas of Citizens in Perception of Urban Spaces (Case Study: El Gholi Park in Tabriz)

Leila Rahimi^{1*}, Saber Sabouri²

¹ Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Civil Engineering, Tabriz University, Tabriz, Iran

² Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Civil Engineering, Tabriz University, Tabriz, Iran

Abstract

Perception is a collection of external stimulus processes driven by schemas. Foreign stimulants include a wide range of which one of its most important elements is the climate. The goal of this research is to investigate the link between micro-climate and space in the human mind as well as the analysis of the impact of the climate on the perception of urban space. This research targets the Park of El Gholi in the city of Tabriz and attempts to prove this hypothesis that: the micro-climate is an important part of the detailed perception of a space; and also is a key factor in shaping our mental schemas against a space, and the way we understand the space. The research has been performed in a qualitative method using cognitive maps and interview with sample candidates, which is one of the most utilized tools in studying the link between climate and space. The results show that for an urban space to achieve success and be accepted by all its users as well as the presence of people in it, the conditions of the space's micro-climate should be taken into account. Because, the climate is considered as a determinative factor in shaping desired mental schemas from a space by people, and the climate as an ecological factor, has an important impact on people perception from a known space.

Key words: Environmental Psychology, Perception, Mental Schema, Climate, Park.

تأثیر اقلیم بر طرح‌واره‌های ذهنی شهروندان در ادراک فضای شهری نمونه موردی: پارک ائل‌گلی تبریز

لیلا رحیمی*، استادیار، گروه معماری، دانشکده عمران، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
صابر صبوری، استادیار، گروه معماری، دانشکده عمران، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

وصول: ۱۳۹۵/۰۷/۲۵ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۱/۲۵، صص ۹۱-۱۱۰

چکیده

ادراک، مجموعه‌ای از پردازش‌های محرک‌های خارجی است که با طرح‌واره‌ها هدایت می‌شوند. محرک‌های خارجی گستره‌ای وسیع را شامل می‌شوند که یکی از مهم‌ترین عناصر آن، اقلیم است. هدف این پژوهش، پرسش از چگونگی پیوند خرداقلیم و مکان در ذهن انسان‌ها و بررسی چگونگی تأثیر اقلیم بر ادراک فضای شهری است. بستر مطالعه این پژوهش، پارک ائل‌گلی تبریز بوده است. علت انتخاب این پارک به‌منزله نمونه موردی پژوهش حاضر در وهله اول استفاده قشرهای مختلف جامعه از این پارک و در وهله دوم وجود پیکربندی‌های مختلف فضایی برای افراد با عوامل آسایش حرارتی متفاوت است. در پژوهش حاضر سعی شده است جامعه آماری پژوهش شامل هر دو گروه افرادی باشد که هم پیوسته از پارک ائل‌گلی تبریز استفاده کرده‌اند و حضور پویا داشته‌اند و هم به‌ندرت در آن پارک حضور یافته‌اند. پژوهش سعی در اثبات فرضیه‌های خود دارد؛ مبنی بر اینکه خرداقلیم، بخش مهمی از جزئیات ادراکی یک مکان و همچنین عاملی مهم در شکل‌گیری طرح‌واره‌های ذهنی ما نسبت به یک فضا و در نتیجه نحوه شناخت ما از آن فضا است. پژوهش به شیوه کیفی و با روش نقشه‌های شناختی و مصاحبه با نمونه‌گیری داوطلبانه انجام شده است که یکی از مناسب‌ترین ابزارها در مطالعات، پیوند اقلیم و مکان است. نتایج حاصل از این روش نشان می‌دهد برای موفقیت و مقبول‌بودن یک فضای شهری برای تمامی قشرهای استفاده‌کننده و حضور بیشتر افراد در آن مکان، باید شرایط خرداقلیم آن فضا نیز در نظر گرفته شود؛ زیرا اقلیم، عامل تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری طرح‌واره‌های ذهنی مطلوب از یک فضا در افراد به شمار می‌آید و به‌منزله یک عامل اکولوژی، تأثیر مهمی بر ادراک افراد درباره یک مکان آشنا دارد.

واژه‌های کلیدی: روان‌شناسی محیطی، ادراک، طرح‌واره ذهنی، اقلیم، پارک.

مقدمه

یکی از ابعاد مهمی که در طراحی فضاهای شهری باید به آن توجه شود، فرایند ادراک محیط است که به مفهوم مکان در ذهن انسان شکل می‌دهد. یکی از رایج‌ترین بینش‌های علم روان‌شناسی محیطی این است که ادراک، مجموعه‌ای از پردازش‌های محرک‌های خارجی است که با طرح‌واره‌ها هدایت می‌شوند (Lenzholzer, 2008: 44). محرک‌های خارجی گستره‌ای وسیع را شامل می‌شوند که یکی از مهم‌ترین عناصر آنها، اقلیم است. بنا بر گفته کنز، اقلیم ساختار فیزیکی تودرتو در کالبد مکان است که تأثیر مهمی بر ادراک انسان از عملکرد فضاهای مختلف شهری دارد (Knez, 2003a: 31). ادراک انسان از یک مکان و خرداقلیم‌ها به‌منزله یک طرح‌واره در حافظه بلندمدت او ثبت می‌شود و در واقع این طرح‌واره، ابزاری تجربی برای درک و به‌دست‌آوردن اطلاعات از فضاهای شهری است (Knez, 2003b: 52).

دیوید کانتر^۱ (۱۹۷۷)، از پیشگامان مطالعات ادراکی و روان‌شناسی معماری و طراحی شهری، مدل خود را با عنوان «مدل مکان» مطرح کرد که از سه بعد «کالبد»، «فعالیت» و «معنا» تشکیل شده است. یکی از جنبه‌های مطرح‌نشده در این مدل، بحث اقلیم است. هدف اصلی این مقاله، ارزیابی تأثیر خرداقلیم بر شکل‌گیری طرح‌واره‌های ذهنی کاربران در ادراک فضای پارک شهری است که در پژوهش‌ها به آن توجهی نشده است. نوآوری مقاله در بررسی تأثیر خرداقلیم بر ادراک فضا و استفاده از روش نقشه‌شناختی است.

پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در تلاش است به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱- انسان‌ها چگونه در ذهن خود اقلیم و مکان را پیوند می‌دهند؟

۲- طرح‌واره‌های ذهنی ناشی از اقلیم چگونه می‌توانند بر ادراک ما از فضاهای جدید اثرگذار باشند؟

پیشینه پژوهش

نخستین پژوهش را درباره شناخت محیط و نقشه‌های شناختی هال^۲ (۱۹۴۳) انجام داد. او با بررسی رفتار جست‌وجوگرانه موش‌ها برای غذا در هزارتو^۳ این دیدگاه را مطرح کرد که یادگیری محیط (مانند یادگیری یک مسیر) دربرگیرنده رفتارهای محرک - پاسخ^۴ است؛ اما تولمن^۵ (۱۹۸۴) بر این عقیده بود که یادگیری محیط مفهومی بیش از محرک - پاسخ است؛ زیرا هنگامی که بخشی از هزارتو بسته می‌شود، باز هم موش‌ها راه خود را به سمت غذا می‌یابند. تفکر عمومی تولمن این بود که محیط‌ها آموخته، در فضای شناختی ذخیره و برای کمک به رفتار فضایی به یاد آورده می‌شوند؛ همچنین وی موش‌ها را دارای نقشه‌ای ذهنی از راه می‌دانست و این دانش موجود زنده از محیط را «نقشه شناختی»^۶ نامید (Huynh et al, 2008: 222).

² Hull

³ Maze or labyrinth

⁴ Stimulus - Response

⁵ Edward Chace Tolman

⁶ Cognitive map

¹ Canter

مسئله‌گشایی لازم است. این نقشه‌ها دو دسته اطلاعات اخباری^۲ (وقایع ضبط‌شده) و اطلاعات رویه‌ای^۳ (قواعدی برای پردازش اطلاعات) را شامل می‌شوند؛ قواعدی که پیوند بین داده‌ها را در انواع دسته‌بندی‌ها و گروه‌بندی‌های معنادار آسان می‌کنند.^۴

نیسر (۱۹۷۶) نقشه‌های شناختی را مترادف «طرح‌واره‌های جهت‌یافته»^۵ تعریف می‌کند و آن را به‌مثابه ساختاری می‌بیند که فعال، شناختی و «اطلاعات‌طلب»^۶ است؛ اطلاعات را می‌پذیرد و به عمل و کاوش جهت می‌دهد. آنچه در این میان حائز اهمیت است اینکه مفاهیم منسوب به نقشه‌های شناختی همه به ساختارهای شناختی اطلاعات فضایی ترکیب‌شده با طرح‌واره‌های ادراکی ارجاع داده می‌شوند که برای تفسیرکردن اطلاعات ادراکی درونی‌شده به‌منظور هدایت عمل و رفتار استفاده می‌شوند.^۷ ویژگی منحصربه‌فرد نقشه‌های شناختی این است که به‌منزله منع مستقل اطلاعات به آنها توجه می‌شود (Neisser, 1976: 110, 125).

پیازه^۸ و همکاران (۱۹۸۵) بیشترین مطالعات را در زمینه توسعه شناخت فضایی در انسان‌ها داشته‌اند. شاید اساسی‌ترین یافته آنها این واقعیت است که بازنمایی‌های فضا اصولاً با «کنش در فضا»^۹ و نه صرفاً «ادراک فضا»^{۱۰} ایجاد می‌شوند؛ به بیان دیگر

هارت و مور (۱۹۷۱) شناخت فضایی را «آگاهی از بازنمایی درونی یا شناختی ساختارها، موجودیت‌ها و روابط فضا یا به بیان دیگر بازتاب درونی‌شده و بازسازی فضا در ذهن» تعریف کرده‌اند (Hart and Moore, 1971: 53).

در توافق با این دیدگاه، دوانز و استی (۱۹۷۳) اظهار داشته‌اند «شناخت فضایی، فرایندی است که فرد در محدوده آن، اطلاعات پیرامون، موقعیت نسبی و مشخصه‌های پدیده‌های هر روزه محیط فضایی را اکتساب، رمزگذاری (کدگذاری)، ذخیره‌سازی، فراخوانی و رمزگشایی (آشکارسازی) می‌کند» (Downs and Stea, 1973: 84).

به‌طورکلی شناخت فضایی، درک و فهم انسان از فضای جغرافیایی را دربرمی‌گیرد. منظور از فضای جغرافیایی، فضایی با مقیاس بزرگ است که ساختار آن به‌طور معناداری، بزرگ‌مقیاس‌تر از مشاهدات در دسترس انسان است (Long, 2007: 76). برای آگاهی‌یافتن از ساختار چنین فضایی، لازم است انسان به‌منظور یکپارچه‌کردن مشاهدات خود و برای پی‌بردن به ساختار فضایی آن براساس ادراکات و آثار کنش‌هایش در محیط، نقشه‌ای شناختی ایجاد کند (Kuipers and Levit, 1990: 208).

اصطلاح نقشه‌های شناختی که به‌صورت نقشه‌های ذهنی، مدل‌های شناختی یا مدل‌های ذهنی و ... نیز به کار گرفته می‌شود، نخستین بار در مقاله کلاسیک ادوارد تولمن (۱۹۸۴) آورده شد (Hergenhahn and Olson, 1997: 103). نقشه‌های شناختی، اطلاعات پردازش‌شده با حواس و به‌طور درونی بازنمایی‌شده^۱ در حافظه انسانی است که برای کارکردن حافظه در

² Declarative information

³ Procedural information

⁴ c.f. HAND BOOK OF ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY, 2002: 246.

⁵ Orienting schemata

⁶ Information-seeking

⁷ C.f. Charitos Dimitrios 1996. DEFINING EXISTENTIAL SPACE IN VIRTUAL ENVIRONMENTS

⁸ Piaget

⁹ Acting- in- space

¹⁰ Perception- in- space

¹ Represented

مصاحبه (در فصل بهار سال ۱۳۹۴) با نمونه‌گیری داوطلبانه استفاده و سعی شده است جامعه آماری پژوهش شامل هر دو گروه افرادی باشد که هم پیوسته از پارک ائل‌گلی تبریز استفاده کرده‌اند و حضور پویا داشته‌اند و هم به‌ندرت در آن پارک حضور یافته‌اند.

محدوده پژوهش

بستر مطالعه این پژوهش، پارک ائل‌گلی تبریز، بزرگ‌ترین باغ - آب ایران است. ائل‌گولی (ائل‌گلی) یا شاه‌گلی، یکی از مهم‌ترین گردشگاههای شهر تبریز است که در جنوب شرق آن و در ۷ کیلومتری مرکز شهر واقع شده است. شاه‌گولی به «استخر شاه» ترجمه شده است. «گول» در زبان ترکی به معنی «استخر» است. احداث بنای اولیه این آبگیر را به زمان پادشاهان آق‌قویونلو و توسعه آن را به زمان صفویه نسبت می‌دهند.

علت انتخاب این پارک به‌منزله نمونه موردی پژوهش حاضر در وهله اول استفاده قشرهای مختلف جامعه از این پارک و در وهله دوم وجود پیکربندی‌های مختلف فضایی برای افراد با عوامل آسایش حرارتی متفاوت است. در شکل (۱) تصویر هوایی و دید به پارک ائل‌گلی تبریز نشان داده می‌شود. استخری بزرگ که در مرکز آن عمارت باشکوه دو طبقه‌ای ساخته شده و کاربری‌های گوناگونی را مانند گالری، رستوران و ریزفضاهایی برای رفاه و گذران اوقات فراغت بازدیدکنندگان در خود جای داده است.

افراد با حرکت و فعالیت در فضا است که نقشه‌های شناختی خود را توسعه می‌دهند (Long, 2007: 97).

فرضیه‌ها

- ۱- خرداقلیم، رویدادی ویژه از جزئیات ادراکی یک مکان است که در ذهن انسان‌ها ثبت می‌شود.
- ۲- اقلیم، عاملی مهم در تشخیص فضاها به شمار می‌آید که نه تنها یک فضا را شکل می‌دهد، بر چگونگی شناخت ما از آن فضا تأثیر می‌گذارد.

روش‌شناسی پژوهش

در ارتباط مستقیم با محیط، بازنمایی‌های تصویری (ترسیم) به میزان گسترده‌ای به‌منزله شیوه استخراج بازنمایی‌های شناختی استفاده شده‌اند. این نوع بازنمایی‌ها ممکن است به دو شیوه حاصل شده باشند: «کروکی‌زدن»^۱ و «محدودکردن مرزها» (تحدید حدود) (Kim, 1999: 53)^۲.

پاسخ‌دهندگان در شیوه کروکی باید بازنمایی خود را از حافظه روی برگه کاغذی خالی ارائه دهند. این تکنیک معمولاً توانایی ادراکی جالب توجهی را می‌طلبد.

راهبرد دیگر برای استخراج نقشه‌های شناختی، تحدید حدود است. این تکنیک با خواستن از پاسخ‌دهندگان به‌وسیله علامت‌گذاری مرزهای نواحی ادراک‌شده یا نواحی محلی با پیاده‌کردن آن نواحی روی نقشه‌های پایه انجام می‌پذیرد (دیده‌بان و دیگران، ۱۳۹۲: ۴۰). در پژوهش حاضر تکنیک دوم نقشه‌های شناختی به کار برده و از روش نقشه‌شناختی و

^۱ Sketch Mapping

^۲ Boundary Delimitation

شکل ۱. تصویر هوایی و دید به پارک ائل‌گلی تبریز

بنیان‌های نظری

ادراک

مفهوم ادراک ابعاد و معانی وسیعی دارد؛ به همین دلیل ارائه تعریفی جامع و کامل از آن، کار چندانی آسانی نیست و تعریفی که به دست می‌آید چندان بی‌اشکال نیست. ادراک در روان‌شناسی امروز به معنای فرایند ذهنی یا روانی است که گزینش و سازمان‌دهی اطلاعات حسی و درنهایت معنابخشی به آنها را به گونه‌ای فعال به عهده دارد؛ به بیان دیگر پدیده ادراک، فرایندی ذهنی است که طی آن تجارب حسی معنادار می‌شود و از این طریق انسان روابط امور و معانی اشیا را درمی‌یابد. این عمل به اندازه‌ای سریع در ذهن آدمی صورت می‌گیرد که همزمان با احساس به نظر می‌رسد. در این عمل، تجارب حسی، مفاهیم و تصورات ناشی از آن، انگیزه فرد و موقعیت شکل‌گیری ادراک دخالت می‌کنند (ایروانی و خداپناهی، ۱۳۷۵: ۲۵). چنین به نظر می‌رسد که انسان به گونه‌ای غیرفعال محیط اطراف خود و اشیای درون آن را ادراک می‌کند و بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی، اطلاعات و تصاویر دنیای بیرون بر او تحمیل می‌شود؛ در حالی که پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد

داده‌ها و تجربیات ادراکی پیشین انسان (اطلاعات و حافظه‌شناختی)، موجب پاسخ ادراکی نهایی او می‌شود (براتی، ۱۳۹۰: ۲۲).

اصطلاح «نقشه ادراکی» را نخستین‌بار تولمن در سال ۱۹۴۸ مطرح کرد. نقشه ادراکی یا «نقشه‌های ذهنی»، نوعی فرآوری ذهنی متشکل از بعضی دگرگونی‌های روانی است که در شخص با دریافت‌کردن، قاعده‌دارکردن، ذخیره‌کردن و بازنمایی اطلاعات مربوط به مکان‌های مرتبط و ویژگی‌های پدیده‌ها در محیط‌های هر روزه صورت می‌گیرد. نقشه‌های ادراکی، ابزاری برای سازماندهی و ذخیره اطلاعات فضایی و تفسیر و یادآوری اجزای آن و شناسایی محیط‌اند (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۱). برخلاف احساس که کاملاً تابعی از یک محرک است، ادراک به عوامل بسیار زیادی وابسته است؛ عوامل زیادی همچون سن، جنسیت، هیجان‌ها، یادگیری‌های پیشین، انتظارات، حالت‌های انگیزشی، حالت‌های مختلف عاطفی، اتخاذ تصمیم و اراده فرد و...؛ بنابراین ادراک را نمی‌توان فقط پاسخی کاملاً مشخص منتج از محرکی خاص در نظر گرفت؛ زیرا فرد ادراک‌کننده فقط استنتاج ذهنی نمی‌کند و با

از انگیزه‌ها و دیگر عوامل درونی و بیرونی یا محیطی متأثر می‌شود (مرتضوی، ۱۳۸۶: ۱۰).

ادراک، فرایندی است که در مرکز هرگونه رفتار محیطی قرار دارد؛ زیرا منبع تمام اطلاعات محیطی است. محیط‌ها تمام حس‌ها را تحریک می‌کنند و فرد را با اطلاعاتی بیش از توان پردازش آن روبه‌رو می‌سازند؛ بنابراین ادراک همانند احساس کردن نیست؛ بلکه نتیجه پردازش فرد است (همان: ۳۶).

بعضی از تعاریف ادراک را روان‌شناسان، روان‌شناسان محیط یا نظریه‌پردازانی در حوزه شهری متکی بر دستاوردهای روان‌شناسی محیط دانسته‌اند. این تعاریف از وجوه «محتوی»، «نوع و مراحل کارکرد» و «عوامل مؤثر بر ادراک» در جدول (۱) دسته‌بندی شده است.

توجهی خاص و فعالیتی کلی تصمیم می‌گیرد. در این تصمیم‌گیری، فرایندهای شناختی از قبیل حافظه و تفکر نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارند (Atkinson, 2002: 289).

از دیگر عواملی که بر ادراک تأثیر دارد، عوامل روان‌شناختی فردی (غم و شادی)، فیزیکی، محیطی (ازدحام و خلوت) و عوامل فرهنگی است که هرکدام به نوبه خود بر ادراک فرد از محیط تأثیر می‌گذارند؛ به گونه‌ای که امکان دارد دو نفر با پیش‌زمینه‌های فرهنگی و ذهنی متفاوت از یک محیط یکسان ادراک کاملاً متفاوتی داشته باشند یا ممکن است فردی در مقاطع زمانی مختلف و براساس عوامل روان‌شناختی متفاوت (غم یا شادی و امثال آن) ادراک متفاوتی از محیطی واحد داشته باشد؛ به بیان دیگر فرایند ادراک

جدول ۱. مقایسه تعاریف ادراک در روان‌شناسی محیط؛ منبع: نقی‌زاده و استادی، ۱۳۹۳: ۸

نظریه‌پرداز	نوع و محتوی	نوع کارکرد	مراحل کارکرد	عوامل مؤثر
ایروانی (۱۳۸۳)	فعالانه و ذهنی	گزینش و سازماندهی اطلاعات حسی و درنهایت معنابخشی	همزمان با احساس به نظر می‌رسد.	تجارب حسی، مفاهیم و تصورات ناشی از آن، انگیزه فرد و موقعیتی که در آن ادراک صورت می‌گیرد.
بهفروز	آگاهانه	ضبط، ارزشیابی و تفسیر واجد نقش اساسی در شکل‌گیری تصاویر و نقشه‌های ذهنی	-	عوامل گروهی - فرهنگی و قومی اشخاص ویژگی‌های ساختاری فردی عملکرد ویژگی‌های نقش (وظیفه‌ای)
کرمونا (۱۳۹۰)	فرایند، شفاف‌نبودن در مرزها	جمع‌آوری، ساماندهی و فهم اطلاعات محیطی	تمایز بین جمع‌آوری و تفسیر اطلاعات و محرکات محیطی	-
ایتلسون (۱۹۷۶)	همزمانی	بعد تأثیری - عاطفی بعد شناختی بعد تفسیری بعد ارزش‌گذاری	همزمان	-
نیسر (۱۹۷۷)	فرایند فعال و هدفمند	کسب اطلاعات از محیط	-	نقطه رسیدن شناخت و واقعیت

طرح‌واره

به گفته بایلر و اسنومن (۱۹۹۳) طرح‌واره، ساختاری انتزاعی است که معرف اطلاعات ذخیره‌شده در حافظه است؛ انتزاعی است از آن جهت که اطلاعات مربوط به موارد یا مثال‌های متعدد یک امر را خلاصه می‌کند و ساختار است، زیرا نشان می‌دهد چگونه این اجزای اطلاعاتی به هم مرتبط‌اند. طرح‌واره به‌صورت شبکه‌هایی از اندیشه‌ها یا روابط مرتبط به هم یا شبکه‌هایی از مفاهیم است که در حافظه افراد وجود دارد و آنان را قادر می‌سازد اطلاعات تازه را درک و جذب کنند (سیف، ۱۳۷۹: ۶۸). طرح‌واره، ساختار سازمان‌یافته دانش است که دانش یا تجربه فرد امکان مطابقت با آن را دارد (Skemp, 1989: 136).

فرایند ارتباط با محیط و شکل‌گیری طرح‌واره‌ها

روان‌شناسی محیطی، پژوهشی تجربی درباره چگونگی حضور افراد در فضا است؛ به‌طوری‌که بررسی می‌کند افراد چگونه فضا را درک می‌کنند و چگونه اطلاعات را از فضا به دست می‌آورند؛ همچنین چگونگی ثبت این اطلاعات را در مغز و نحوه بازخوانی آنها را در مواقع لزوم برای حل مسائل و تشخیص محیط اطراف بررسی می‌کند که در این مرحله اطلاعات دریافت‌شده، سازماندهی و یکپارچه‌سازی و براساس مفاهیم ذهنی پیشین یا جدید طبقه‌بندی می‌شوند. این عمل همان معنابخشیدن به اطلاعات خاصی است که با حواس پنج‌گانه جمع‌آوری شده است.

همیشه این‌طور نیست که ما با اطلاعاتی برخورد کنیم که مشابه آن را در ذهن داشته باشیم. گاه این اطلاعات برای ما جدیدند و مربوط به هیچ‌یک از

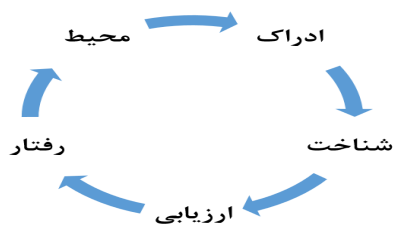
برمبنای تاریخ نظریه طرح‌واره، ایده طرح‌واره را برای نخستین بار کانت^۱ (فیلسوف) در قرن ۱۸ به‌منزله ساختارهای استفاده‌شده برای کمک به ما در درک جهان پیشنهاد کرد (Eysenck & Keane, 1995: 153). طرح‌واره از زمان پیشرفت شاخه روان‌شناسی دیگر به کار نرفت؛ در عوض واژه «مفهوم» به کار برده شد؛ اما چندی نگذشت که با پیچیده‌شدن نظریه مفهوم مشخص شد مفاهیم تمام مشاهدات تجربی را توضیح نمی‌دهد (D'Andrade, 1995: 87). واژه‌ای که پیچیده‌تر از بعد «مفهوم» انتخاب شد، «طرح‌واره» نام گرفت. آیسنک و کیان طرح‌واره را این‌گونه تعریف می‌کنند: «خوشه‌های ساختاربندی‌شده مفهوم که معمولاً اطلاعات عمومی مربوط به موضوع را مطرح می‌کند و برای بیان رخداد، مراحل رخ‌دادن، شرایط، روابط، قوانین و حتی اشیا استفاده می‌شود» (e.g. D'Andrade, 1995: 87; Eysenck & Keane, 1995: 262).

به گفته دیویس و تال (۲۰۰۲) اصطلاح «طرح‌واره» را در روان‌شناسی که عبارت‌های انگاره، طرح و شمایل نیز به‌منزله معادل‌های فارسی آن آورده شده‌اند، ابتدا بارتلت (۱۹۳۲) استفاده کرد و پس از آن، مینسکی در سال ۱۹۷۵، ایده چهارچوب‌ها و شانک در سال ۱۹۷۵ ایده متن را مطرح کردند که مشابه با طرح‌واره‌های بارتلت بودند (Davis & Tall, 2002: 135). پیازه در تبیین نظریه رشدشناختی خود، از طرح‌واره به‌منزله ساختارشناختی فرد استفاده کرد که به طریقی معین موجب می‌شود عملی انجام دهد.

^۱ Cant

مرحله ذهن فرد براساس داده‌های محیطی، طرح‌واره‌های ذهنی، تجارب و خاطرات پیشین، تصویری از محیط می‌سازد و معنای معینی را به محیط نسبت می‌دهد (منظر ذهنی شهر)^۲؛ در مرحله سوم ذهن فرد براساس شناختی که از محیط به دست آورده و برمبنای فرایندهای ارزیابانه به محیط واکنش عاطفی مثبت یا منفی پیدا می‌کند. (منظر ذهنی - ارزیابانه شهر)^۳؛ درنهایت در مرحله چهارم از تعامل میان محیط شهری و انسان، فرد برمبنای محتویات منظر ذهنی - ارزیابانه خود که نشان‌دهنده احتمال وقوع رویدادهایی در محل است، به رفتار معینی دست می‌زند (وهاب‌زاده، ۱۳۸۵: ۹۵).

در شکل (۲) فرایند تعامل میان محیط و انسان نشان داده می‌شود. به گفته لینچ تصویر ذهنی از شهر، طرح‌واره‌ای ارزش‌گذاری شده در ذهن فرد از منظر شهری است که عوامل متعدد فیزیولوژی، فردی، اجتماعی، اعتقادی، ارزشی و... در ایجاد تصویر ذهنی نقش مهمی ایفا می‌کنند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۳۸).

شکل ۲. نمودار فرایند تعامل میان محیط و انسان؛ منبع: نگارنده براساس نظریات

تصویر ذهنی انسان از محیط تا حدودی بر رفتار فضایی او تأثیر می‌گذارد. مؤثرترین نقش تصویر روشن از محیط در ذهن شخص آن است که وی را قادر سازد برای تعقیب مقاصد خود در شهر حرکت

داشته‌های ذهنی ما نیستند. در این شرایط دسته‌ای جدید برای این اطلاعات در نظر می‌گیریم و معنایی جدید به آن دسته و اطلاعات مشابه و مربوط به آن می‌بخشیم. این امر بیشتر هنگامی اتفاق می‌افتد که در حال شناسایی مواردی از دنیای پیرامون خود هستیم که تجربه اندکی از آنها داریم یا مشابه آنها را در ذهن نداریم؛ بنابراین در زمان کودکی که بسیاری از اتفاقات، رویدادها و اشیای محیط را نمی‌شناسیم و آنها را تجربه نکرده‌ایم، دسته‌بندی‌های جدید بیشتری می‌سازیم (پاکزاد و بزرگ، ۱۳۹۳: ۱۰۹). این دسته‌بندی‌ها در واقع همان تصاویر ذهنی یا طرح‌واره‌ها هستند که دربرگیرنده توقعات، ارزش‌ها، اعتقادات، خاطرات، تجربه‌ها و آرزوها در هر فردند و اساس عمل ما را تشکیل می‌دهند؛ زیرا انسان‌ها نه براساس واقعیت‌ها، بلکه براساس ذهنیتی که از آن واقعیت دارند، از خود واکنش نشان می‌دهند و رفتار می‌کنند (پاکزاد، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

نقش تصویر ذهنی در رفتار انسان

مدل ذهنی روابط میان انسان و محیط نشان می‌دهد رابطه‌ای دوطرفه میان ویژگی‌های محیط شهری از یک سو و ادراک، شناخت، ارزیابی و رفتار انسانی از سوی دیگر وجود دارد. در مرحله نخست محیط شهری، هندسه و ویژگی‌های ملموس خود نظیر ویژگی‌های بصری، اقلیمی، صوتی، بو و... را در معرض حواس پنجگانه انسان قرار می‌دهد. در این مرحله اصطلاحاً محیط شهری را فرد ادراک می‌کند (منظر عینی شهر)؛ در مرحله دوم محیط شهری را فرد می‌شناسد. در این

² city image

³ city evaluative image

¹ city scape

نیازها، انگیزه‌ها، قابلیت محیط، ادراک، تصویر ذهنی و درنهایت معنایی است که از محیط برای خود ساخته‌ایم؛ از این رو واضح است فعالیت‌های ما متأثر از عوامل محیطی و فردی اشکال مختلفی به خود می‌گیرد (پاکزاد، ۱۳۹۳: ۲۲۹).

به‌طور کلی از دیدگاه روان‌شناسی شناختی، انسان وقتی در برابر محیط احساس رضایت و آرامش پیدا می‌کند که تصویری روشن از حدود و محتوای آن در ذهن خود بازسازی کند. استمرار و پایداری این تصاویر ذهنی است که به حافظه و خاطره فردی و جمعی تبدیل و باعث ادراک هویت برای محیط و احساس تعلق به آن می‌شود و اگر این ادراکات به هماهنگی و وحدت برسند، آنگاه احساس زیبایی و لذت ذوقی نیز پدید می‌آید.

تعلق به مکان نقش عمده‌ای در ایجاد و افزایش میزان مسئولیت‌پذیری، همکاری و خودیاری ساکنان مناطق مسکونی دارد و شیوه کارآمدی برای حل مسائل و بهبود شرایط زندگی ارائه می‌کند. به لحاظ اجتماعی زمینه مساعدی فراهم می‌کند تا ساکنان بر امور جاری و محلی نظارت بیشتری داشته باشند، با علاقه بیشتری مسائل اجتماعی را بررسی، برای حل آنها به عمل جمعی مبادرت و با تهدیدات محیطی مقابله کنند؛ همچنین دلبستگی و تعلق مکانی در افراد این انگیزه را ایجاد می‌کند که به احیا و نوسازی همه‌جانبه محیط زندگی پردازند و کیفیت محیطشان را بهبود بخشند (امیرکافی و فتحی، ۱۳۹۰: ۶)؛ بنابراین ادراکات ذهنی ساکنان از محیط شهری باعث ایجاد احساس تعلق به محیط و سپس منجر به بروز تعاملات و رفتارهای اجتماعی و مشارکت‌جویانه

کند؛ تصویری خوب از محیط به شخص نوعی احساس امنیت می‌دهد. معنای این مطلب آن است که احساس شیرینی که شخص از محیط زندگی خود دارد، گذشته از آشنابودن با آن، به این دلیل است که تصویری دقیق از آن در ذهن او وجود دارد (کاظمی، ۱۳۹۰: ۲۲).

براساس نظریات گشتالت^۱، ذهن انسان متشکل از ادراکات کلی معناداری است که این ادراکات از طریق تداعی با یکدیگر ارتباط یافته و بدین‌گونه پدیده‌ها را تفسیر می‌کنند (نقی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۲۲). به این ترتیب مکان زمانی شناخته می‌شود که تصاویر ذهنی اولیه، خاطرات و تجربه‌های ما (فرایندهای شناختی) و به نوعی خود ما را تداعی کند. شیوه اصلی کار برای رسیدن به این هدف، ترسیم نقشه ذهنی است؛ یعنی پدیدار ساختن تصویر ذهنی محیط که افراد به آن شکل می‌دهند و از آن به منزله الگوی رفتاری‌شان در شهر بهره می‌برند (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۹۸). به همین ترتیب فرایند ادراک محیط شهری، نقشی اساسی در ترسیم و ذخیره‌سازی تصویر ذهنی شخص از محیط اطرافش دارد و عاملی تعیین‌کننده برای شکل‌گیری الگوهای رفتاری افراد و نیز میزان رضایت آنها از محیط است.

تأثیر ادراکات ذهنی بر الگوهای رفتاری در فضای پارک شهری

فضای شهری در عین داشتن ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه، ظرف فعالیت‌های شهری و ضرورت‌های مترتب بر آن نیز محسوب می‌شود (Aydin and Ter, 2008: 190). رفتار ما، برآیندی از

¹ Gestalt

از دیدگاه بهبود کیفیت اکولوژیکی و اجتماعی بررسی کرده‌اند. در این پژوهش شناخت همه لایه‌های فیزیکی، بیولوژیکی، اجتماعی، فرهنگی و زیبایی‌شناسی بررسی و برای بهبود کارکرد اکولوژیکی و اجتماعی پارک، در حوزه الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان از پارک شهر نیز مطالعه شده است (لقایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۹).

نیاز مردم به مکان‌هایی برای تعاملات اجتماعی و رفع نیازهای روانی به یکی از ملزومات زندگی شهری تبدیل شده است. با توجه به اینکه فضاهای عمومی در شهرها کمتر زمینه‌های مناسب را برای سازماندهی نیازها، الگوهای هنجاری و رفتاری مخاطبان خود فراهم آورده‌اند، در این میان پارک‌ها علاوه بر داشتن جنبه‌های تفریحی و زیست‌محیطی، در ارتباط مستقیم با الگوی استفاده و نوع رفتار کاربران در فضا و مکان شکل‌گیری تعاملات اجتماعی و عرصه‌هایی برای سازماندهی الگوهای رفتاری هستند. پارک‌های شهری، یکی از مهم‌ترین فضاهای عمومی - خدماتی شهر، نقش زیادی در ارتقای شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی نواحی شهری دارند. پارک، قرارگاهی رفتاری است؛ زیرا در فواصل زمانی مشخص الگوهای ثابت رفتاری در آن دیده می‌شود. روابط اجتماعی و معاشرت عمومی مردم در قرارگاههای رفتاری عمومی صورت می‌گیرد. الگوهای رفتاری ناشی از فرهنگ، اعتقادات، عادات، محیط زندگی، قوانین حاکم بر جامعه و ویژگی‌های فردی است و هرکدام از این شاخصه‌ها به تنهایی یا به همراه سایر عوامل، رفتارهای متفاوت افراد را توجیه می‌کند (لطیفی و سجاذزاده، ۱۳۹۳: ۱۰).

شهروندان خواهد شد که به نوبه خود عامل مهمی در توسعه پایدار شهری قلمداد می‌شود (شکل ۳).

شکل ۳. نمودار تأثیر ادراک ذهنی از محیط بر رفتارهای اجتماعی؛ منبع: نگارنده براساس نظریات

در حوزه تجربیات جهانی کوین لینچ^۱، آروین گافمن^۲، راجر بارکر^۳، آروین آلتمن^۴، آموس راپاپورت^۵، ویلیام وایت^۶، هابرماس^۷، رومدی پاسینی^۸، هولویل و مور^۹، یان گهل^{۱۰} و جان لنگ^{۱۱}، از صاحب‌نظران مطرحی هستند که به بررسی تأثیرات روانی-ذهنی فضاهای شهری بر رفتار مردم توجه نشان داده‌اند.

امین‌زاده و افشار نیز در پژوهشی با عنوان «طراحی و الگوهای رفتاری: پیشنهادی برای بهسازی پارک‌های شهری»، سازگاری و انعطاف‌پذیری مکان رفتاری را از طریق سلسله‌مراتب نیازهای انسان مطالعه کرده‌اند (امین‌زاده و افشار، ۱۳۸۲: ۴۳).

در پژوهشی دیگر حسنعلی لقایی و همکاران پارک شهر را در محله سنگلج تهران به‌منزله نمونه مطالعاتی

¹ Kevin Lynch

² Erving Goffman

³ Roger Barker

⁴ Irwin Altman

⁵ Amos Rapoport

⁶ William Whyte

⁷ Habermas

⁸ Romedi Passini

⁹ Holu will and Moore

¹⁰ Jan Gehl

¹¹ John Lang

سه مورد از مهم‌ترین ساختارهای روان‌شناسی مکان که در مطالعات روان‌شناسی محیطی تعریف شده است، وابستگی به مکان، هویت مکانی و دلبستگی به مکان است که در شرایط حال هیچ‌گونه قراردادی بین روابط این ساختارها وجود ندارد (Knez, 2003b: 34).

با توجه به مباحث بررسی‌شده درباره مکان متوجه نادیده‌گرفتن یکی از جنبه‌های مهم مکان به نام اقلیم می‌شویم. کنز معتقد است اقلیم، ساختاری تودرتو در مکان‌هاست که علاوه بر ایجاد مکان به صورت عینی، به صورت ذهنی نیز بر نحوه تجربه و یادآوری یک مکان تأثیر می‌گذارد (Knez, 2003a: 58).

در محیط‌های شهری به‌طور عمده ادراک مکان بیش از آن چیزی است که فقط دیده و حس می‌شود. هنگام یادآوری خاطرات از یک مکان مطلوب خود، جزئیاتی را از آن به یاد می‌آوریم؛ برای نمونه تابش نور مستقیم آفتاب، احساس سرما یا وزش بادی خنک یا...؛ اینها در واقع طرح‌واره‌های ذهنی ماست که به اطلاعات بصری خلاصه نمی‌شوند؛ بلکه دربردارنده همه ویژگی‌های کالبدی و غیرکالبدی (مانند ویژگی‌های اقلیمی) مکان‌های پیرامون ماست (پاکزاد و بزرگ، ۱۳۹۳: ۱۸۶). نمونه بالا در یادآوری خاطرات، اهمیت تأثیر اقلیم را در نحوه تجربه و به‌خاطر سپاری یک مکان مشخص می‌کند؛ بنابراین اقلیم به‌منزله یک عامل اکولوژی، تأثیر مهمی بر معنابخشیدن ذهن افراد به یک مکان از جنبه احساسی دارد (Knez, 2003b: 34)؛ اقلیم حتماً باید در مطالعه مفهوم مکانی در نظر گرفته شود.

در فضاهای پیاده‌پارک، حواس غیربصری نیز در ادراک محیط نقش فعال دارند؛ وجود انواع صداها، بوها، امکان لمس سطوح و حجم‌ها و امکان چشیدن طعم خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها موجب ادراکات چندحسی و تأثیرات روانی و عاطفی متنوع در کاربران پارک می‌شود. همین تنوع و پیچیدگی بر نیروی جذابیت و انگیزش فضای پارک می‌افزاید که بی‌تردید از ارزش‌های کیفی محیط محسوب می‌شود، حضور شهروندان را در آن افزایش می‌دهد و پایداری آن را برای سالیان متمادی تضمین می‌کند.

نقش اقلیم در ادراک مکان

یکی از جنبه‌هایی که در روان‌شناسی مکانی کانتر (۱۹۷۷) مطرح نشد، اقلیم است. اگر درباره اقلیم به‌منزله عامل ارتباط رفتار - محیط بحث نمی‌شد، ما در حال حاضر مفهومی به نام اقلیم نداشتیم. با تکیه بر تعاریف پدیدارشناسانه، خاص بودن ماهیت «مکان» در برابر مفهوم عام‌تر «فضا» مشخص می‌شود. به نقل از رایدن، مفهوم یک مکان خیلی بیشتر از بخشی از فضاست؛ یک مکان بر مبنای شناختی تعریف می‌شود که مردم از زندگی کردن در آنجا به دست می‌آورند (Ryden, 1993: 131). مکان به‌منزله یک مرکز معنا و یک حوزه توجه معرفی شده است که بر تجربیات انسانی، روابط اجتماعی، عواطف و شناخت مستقر است. مرسوم‌ترین تعاریف نیز مکان را برآیند مؤلفه‌های کالبد فیزیکی معرفی می‌کنند (Relph, 1976: 86). در تعبیر روشن‌تری از کانتر نیز، مکان، واحد تجربه محیطی و منتج از رابطه بین فعالیت‌ها، ادراکات و مشخصات کالبدی تعریف شده است (Canter, 1977: 138).

ابزار سنجش

شد؛ نخست گروهی بودند که حضور مداوم و پویا در پارک و شناخت نسبی زیادی از فضاها پارک داشتند. با ارائه نقشه زون‌بندی شده به این افراد، از آنها درخواست شد از نظر خود بهترین منطقه را علامت بزنند و دلیل آن را توصیف کنند. گروه دوم، افرادی بودند که برای نخستین بار به این پارک آمده بودند و هیچ‌گونه شناخت قبلی درباره پارک نداشتند. با ارائه نقشه پارک به این افراد، درخواست شد محل حضور خود را علامت بزنند و دلیل انتخاب آن مکان را توضیح دهند.

یافته‌های پژوهش

با توجه به هدف اصلی این مقاله که ارزیابی تأثیر خرداقلیم بر شکل‌گیری طرح‌واره‌های ذهنی کاربران در ادراک پارک شهری است، پژوهش به روش نقشه شناختی و مصاحبه با نمونه‌گیری داوطلبانه در فصل بهار سال ۱۳۹۴ انجام شده است.

از هر مصاحبه یک نقشه شناختی خرداقلیم جداگانه به دست آمد. افرادی که برای مصاحبه انتخاب شدند، هیچ‌گونه اطلاعات تخصصی درباره خرداقلیم نداشتند. همه اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌های گروه اول، طبقه‌بندی و درصد انتخاب هریک از زونها همراه با کلمات استفاده شده در توصیف آن مکان استخراج شد. نمونه نقشه شناختی ارائه شده به افراد در شکل (۴) نشان داده شده است.

ساده‌ترین و مناسب‌ترین راه برای جمع‌آوری اطلاعات از چگونگی پیوند اقلیم و مکان، نقشه‌های شناختی است. منظور از نقشه‌های شناختی، تصاویری است که براساس توانایی‌های ذهنی بیننده و الگوسازی ذهنی وی از محیط (نه براساس اندازه‌گیری دقیق) ترسیم می‌شود. تصاویری که به این ترتیب شکل می‌گیرند، شامل عناصر به دست آمده از تجربه مستقیم، شنیده‌های فرد از یک مکان و اطلاعات تصور شده از محیط است. این تصاویر، سازه یا ظاهر مکان، موقعیت نسبی آن و ارزش‌های مکان را شامل می‌شود. تصاویر یاد شده در بهترین حالت طرح‌واره‌های هدایت‌گرند (Neisser, 1977: 165).

راجر دانز و دیوید استیا (۱۹۹۷) می‌نویسند: ما به نقشه‌کشی شناختی به منزله مهم‌ترین عامل تطبیق‌پذیری انسان و به نقشه شناختی به منزله شرط لازم برای بقای انسان و رفتار روزمره او می‌نگریم. نقشه شناختی، روشی است که با آن فرد به دو پرسش اساسی با سرعت و کارایی پاسخ می‌گوید: ۱- چیزهای ارزشمند کجا هستند؟ ۲- چگونه از جایی که فرد قرار دارد، به آنها می‌رسد؟ (Downs & Stea, 1997: 58).

در این پژوهش نیز از فن نقشه‌های شناختی و مصاحبه استفاده و از مصاحبه‌شوندگان درخواست شد طی ترسیم نقشه‌های شناختی درباره آسایش حرارتی و مکان‌های نامناسب (از لحاظ اقلیمی) برای حضور موقت در پارک صحبت کنند. نظر به اینکه سابقه حضور افراد مصاحبه‌شونده در پارک متفاوت بود با تفکیک شرکت‌کنندگان به دو گروه، پرسش‌های مختلفی پرسیده شد. تعداد شرکت‌کنندگان در هر گروه ۲۰ نفر است که در کل از ۴۰ نفر پرسش و پژوهش

دریاچه تا مرکز آن و محل کاخ ائل‌گلی، خیابانی کشیده شده که عمارت کلاه‌فرنگی را به صورت یک شبه‌جزیره درآورده است (شکل ۶).

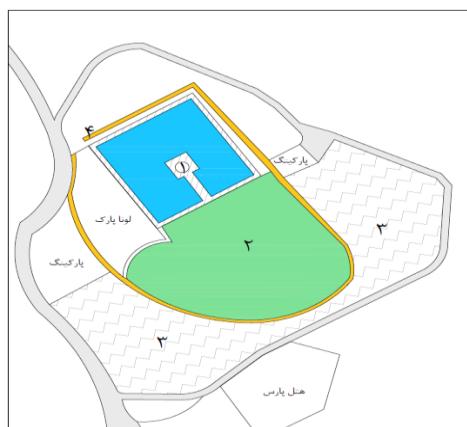
شکل ۶. تصویری از مکان ۲

مکان ۳: فضای نسبتاً خانوادگی و دنج و طبیعی با وجود آلاچیق‌ها که در بخش جنوب شرقی و جنوب غربی دریاچه واقع و امکاناتی برای اقامت شبانه و نور مناسب در شب و فضای بازی برای کودکان لحاظ شده است. بخش جنوب غربی نزدیک به هتل پارس است و دسترسی نزدیکی به خیابان و پارکینگ دارد (شکل ۷).

شکل ۷. تصویری از مکان ۳

مکان ۴: این مکان فضاهای پیاده‌روی اطراف استخر با دسترسی به بوفه‌ها و فروشگاه‌های مواد غذایی، دسترسی به لونا پارک (شهربازی) و پارکینگ‌ها، فضای ورزشی (جاده سلامت) در شمال

شکل ۴. نقشه شناختی پارک ائل‌گلی تبریز

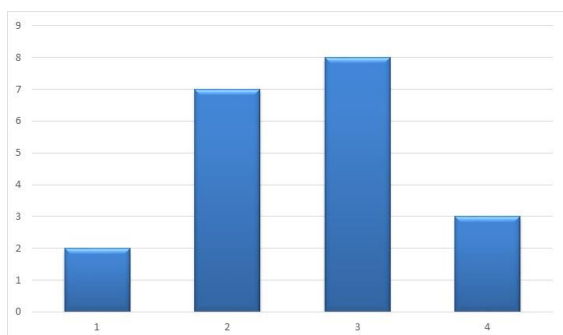
مکان ۱ در نقشه شناختی: عمارت کلاه‌فرنگی هشت‌ضلعی موجود در مرکز دریاچه ائل‌گلی که به کاخ ائل‌گلی شهرت دارد و امروزه به صورت یک تالار پذیرایی به کار می‌رود. کاخ ائل‌گلی در دوران حکومت سلطان یعقوب آق‌قویونلو احداث شده و در دوران سلطنت صفویان گسترش یافته است. قهرمان میرزا (هشتمین پسر عباس میرزا) نیز این عمارت را تکمیل کرده و آن را به صورت گردشگاهی سلطنتی برای درباریان قاجار درآورده است (شکل ۵).

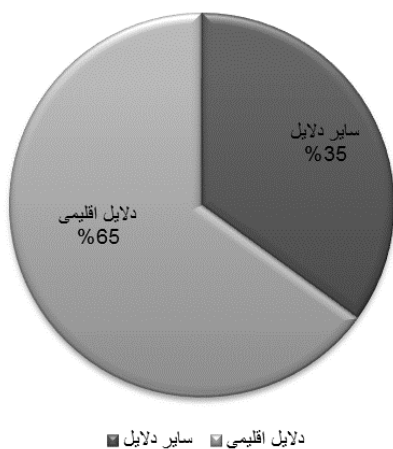
شکل ۵. تصویری از مکان ۱

مکان ۲: تپه نسبتاً بلندی در بخش جنوبی دریاچه ائل‌گلی قرار گرفته که جنگل‌کاری شده است و آبشارهای مصنوعی متعددی از این تپه به سمت داخل دریاچه سرازیر می‌شود؛ همچنین از ضلع جنوبی

۲۰ شرکت‌کننده، بیشترین تعداد انتخاب مربوط به مکان ۳ با فراوانی ۸ نفر و سپس مکان ۲ با فراوانی ۷ نفر و انتخاب سوم مربوط به مکان ۴ با فراوانی ۳ نفر و کمترین تعداد انتخاب مربوط به مکان ۱ با فراوانی ۲ نفر است. در واقع مکان ۳ بیشترین و مکان ۱ کمترین تعداد انتخاب را دارد.

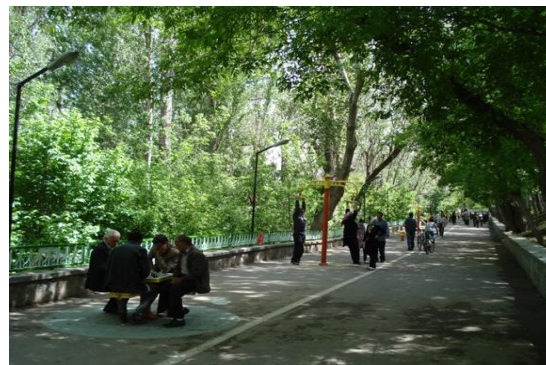
شکل ۹. فراوانی حضور افراد گروه اول در بخش‌های مختلف پارک

شکل ۱۰. درصد افراد بیان‌کننده دلایل اقلیمی برای گروه اول

دلایل انتخاب مکان ۳ از نظر شرکت‌کنندگان، مسائل اقلیمی و دسترسی به کاربری‌هایی همچون بوفه، فضای بازی کودکان و آلاچیق‌ها و نیز پارکینگ و خیابان است که بیشترین دلیل به مسائل اقلیمی یعنی هوای خنک و مطبوع و ورزش نسیم مربوط می‌شود.

استخر و محدوده دسترسی بین مکان‌های ۲ و ۳ را شامل می‌شود (شکل ۸).

شکل ۸. تصویری از مکان ۴

در زمان احداث گردشگاه، وجود آب و توپوگرافی در برپایی این مجموعه نقش داشته است؛ بدین ترتیب که شاه‌گلی تا پیش از روی کار آمدن صفویان، بزرگ‌ترین منبع ذخیره آب برای آبیاری باغ‌های مناطق شرقی تبریز بوده است. در دوران حکومت صفویان، دیواره‌ای سنگی به دور آن کشیده شد و در دوران قاجار در پیرامون استخر ائل‌گلی خیابان‌هایی به‌منظور عبور و مرور احداث و در جوار این معابر، درختان تبریزی، بید مجنون و گل‌های اطلسی متعددی در چندین ردیف برای تزئین گردشگاه و پاک‌آب‌وهوا کاشته شد. شاه‌گلی در دوران پهلوی به شهرداری تبریز واگذار شد تا به گردشگاهی عمومی تبدیل شود. از طرفی برای گسترش مجموعه، فضاهای سبز و درختان زیادی به این گردشگاه اضافه شد که بر خرداقلیم مجموعه حاضر اثرگذار است.

نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل پاسخ‌های افراد به پرسش‌نامه‌ها، به‌صورت نمودار تدوین شده است. شکل ۹ فراوانی حضور افراد گروه اول (افرادی که حضور پویا در پارک داشتند) را در بخش‌های مختلف پارک نشان می‌دهد. این نمودار نشان می‌دهد از بین

منحصربه‌فرد است. همچنین نظم عناصر موجود در این محور نظیر درختان، بوته‌ها، آب‌نماها و ... بر تجربه و ادراک کاربران تأثیر بسزایی داشته است.

نتیجه جالب از بررسی پاسخ‌های مصاحبه شرکت‌کنندگان نشان می‌دهد ۶۵٪ افرادی که پیوسته در پارک حضور داشته‌اند، برای انتخاب خود دلیل اقلیمی بیان کرده‌اند (شکل ۱۰). در جدول (۲) دلایل انتخاب افراد آورده شده است.

با توجه به اینکه احداث بنای اولیه استخر ائل‌گلی را به زمان پادشاهان آق‌قویونلو و توسعه آن را به زمان صفویه نسبت می‌دهند و سپس در دوران پهلوی به گردشگاه عمومی تبدیل می‌شود، شکی نیست محیط و منظر پارک، بیان‌کننده تاریخ فعالیت‌های طبیعت و انسان در مکان حاضر است؛ بنابراین زمان یا تاریخ مجموعه، عاملی نوستالژیک و مؤثر بر انتخاب مکان برای گردشگری و حضور بیشتر قشرهای مختلف جامعه به شمار می‌آید. در پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان برای دلیل انتخاب مکان‌ها و ادراک آنها به تاریخ مجموعه و حس نوستالژیک اشاره نشده است؛ مگر در عمارت رستوران ائل‌گلی.

دلایل انتخاب مکان ۲، سایه‌اندازی درختان بلند، آسایش اقلیمی و هوای مطبوع، فضای سبز و جنگل‌مانند و خلوت و نیز وجود فضای دلباز و کافه مطرح شده است. تردیدی نیست که وجود توپوگرافی مشخص در این مکان بر وجود آسایش اقلیمی و ایجاد حس خلوت نقش مؤثری دارد. تصویر ذهنی پارک یا سیمای پارک در واقع کلیت به‌هم‌پیوسته‌ای از نمادها و نشانه‌هاست که به مفاهیم، ارزش‌ها، معانی و چیزهایی شبیه به آن واقعیت می‌بخشد. ادراک و تجربه فضاهایی که در هم تداخل پیدا می‌کنند، تنها زمانی عملی است که کسی در آنها حرکت کند؛ حرکت یعنی تغییر محل استقرار در طول زمان. در این مجموعه نیز محور توپوگرافی با پله‌هایی در طرفین محور اصلی باغ به‌منزله عامل جهت‌دهنده، سازمان‌دهنده و تقسیم‌کننده در فضای پارک از آن جهت که عناصر مختلف را به هم وصل می‌کند، از المان‌های اصلی در فرم‌دهی به پارک و ایجاد حس فضایی و محصوربودن به حساب می‌آید؛ بنابراین وجود توپوگرافی در بخش جنوبی محوطه در برپایی این مجموعه و خرداقلیم آن نقش مؤثری داشته است. استفاده آگاهانه از شیب زمین به‌منظور تأکید بصری بر عمارت مرکزی استخر

جدول ۲. دلایل حضور افراد گروه اول در بخش‌های مختلف پارک

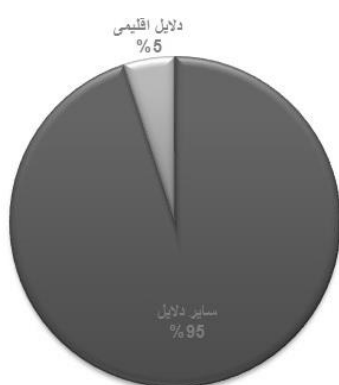
بخش‌های مختلف پارک	دلایل حضور
۱	وجود آب، هوای خنک و مطبوع، القای حس نوستالژیک رستوران، نورپردازی مناسب
۲	سایه‌اندازی درختان بلند، هوای مطبوع و آسایش اقلیمی، فضای سبز و جنگل‌مانند، وجود کافه، فضای دلباز، خلوت فضا
۳	هوای خنک، مطبوع‌بودن هوا، وزش نسیم، دسترسی به بوفه‌ها، وجود آلاچیق برای خانواده‌ها، امکانات اقامت شبانه و نور و امنیت مناسب، بافت ارگانیک و پوشش درختان، فضای بازی کودکان، دسترسی به خیابان و پارکینگ و نزدیکی به هتل پارس
۴	سایه‌اندازی درختان، فضای خنک، وجود وسایل ورزشی و امکان پیاده‌روی

نشان می‌دهد. این نمودار نشان می‌دهد از بین ۲۰ شرکت‌کننده، بیشترین تعداد انتخاب مربوط به مکان ۱

همچنین شکل (۱۱) فراوانی حضور افرادی را که برای نخستین بار به پارک آمده‌اند در بخش‌های مختلف

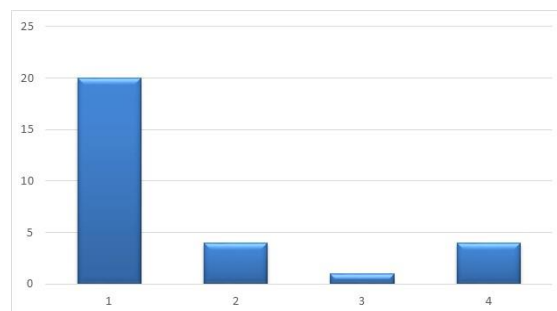
مکان ۴، امکان اقامت شبانه اطراف استخر، قدم‌زدن و استفاده از لونا پارک و وسایل ورزشی مطرح شده است.

نتیجه بررسی پاسخ‌های شرکت‌کنندگان نشان می‌دهد ۵٪ افرادی که برای نخستین‌بار در پارک حضور داشته‌اند، برای انتخاب خود دلیل اقلیمی بیان کرده‌اند (شکل ۱۲). در جدول ۳ دلایل انتخاب افراد آورده شده است.

شکل ۱۲. درصد افراد بیان‌کننده دلایل اقلیمی برای گروه دوم

با فراوانی ۲۰ نفر و سپس مکان ۲ و ۴ با فراوانی ۴ نفر و کمترین تعداد انتخاب مربوط به مکان ۳ با فراوانی ۱ نفر است. در واقع مکان ۱ بیشترین و مکان ۳ کمترین تعداد انتخاب را از نظر شرکت‌کنندگان دارد.

شکل ۱۱. فراوانی حضور افراد گروه دوم در بخش‌های مختلف پارک

دلایل انتخاب مکان ۱ از نظر شرکت‌کنندگان، استفاده از عمارت وسط استخر، دسترسی به پله‌های ورودی غربی استخر و دعوت‌کنندگی آنها، نزدیکی به پارکینگ، جذابیت بصری و سرزندگی، فرم و تناسب فضا، نورگیری و نورپردازی مناسب است.

دلیل انتخاب مکان ۲، امکان پیاده‌روی و دلیل انتخاب مکان ۳ نزدیکی به هتل پارس و دلایل انتخاب

جدول ۳. دلایل حضور افراد گروه دوم در بخش‌های مختلف پارک

بخش‌های مختلف پارک	دلایل حضور
۱	استفاده از عمارت وسط استخر، دسترسی مشخص به پله‌های ورودی غربی استخر و نزدیکی به پارکینگ و دعوت‌کنندگی آنها به سمت عمارت، جذابیت بصری و سرزندگی، فرم و تناسب فضا، نورگیری و نورپردازی مناسب و وجود آب پیاده‌روی و بازدید
۲	نزدیکی به هتل پارس
۳	اقامت شبانه در چادرهای اطراف استخر، استفاده از لونا پارک، قدم‌زدن، استفاده از وسایل ورزشی

یعنی بیشترین و کمترین تعداد انتخاب مربوط به یک مکان برای گروه اول به ترتیب معادل کمترین و بیشترین تعداد انتخاب همان مکان برای گروه دوم

بررسی یافته‌های حاصل از نظریات دو گروه شرکت‌کننده نشان می‌دهد اولویت انتخاب بخش‌های مختلف پارک در دو گروه افراد کاملاً متفاوت است؛

عناصر موجود در این محور نظیر درختان، بوته‌ها و آب‌نماها بر تجربه و ادراک کاربران و خرداقلیم مجموعه تأثیر بسزایی داشته است؛ بنابراین اقلیم به‌منزله یک عامل اکولوژی، تأثیر مهمی بر ادراک افراد از مکانی آشنا دارد؛ از این رو به‌منظور موفقیت و مقبول‌بودن فضایی شهری برای تمامی قشرهای استفاده‌کننده از آن و حضور بیشتر افراد در آن مکان، اعم از کسانی که برای نخستین‌بار در آن مکان حضور می‌یابند یا بارها حضور دارند، لازم است در طراحی فضاها، شرایط خرداقلیم نیز در نظر گرفته شود؛ زیرا در شکل‌گیری طرح‌واره‌های ذهنی افراد از یک فضا، اقلیم نقش بسزایی دارد و در مقبول واقع‌شدن یک فضا و تبدیل آن به مکانی آشنا، عامل تعیین‌کننده‌ای به‌شمار می‌آید. پیشنهاد می‌شود پژوهش حاضر برای فصول مختلف انجام شود و تأثیر شرایط اقلیمی بر ادراک و رفتار افراد و نحوه استفاده آنها از فضاهای پارک در فصول مختلف (با ویژگی‌های اقلیمی متفاوت) بررسی شود.

منابع

امیرکافی، مهدی و فتحی، شکوفه، (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر دلبستگی به محله مسکونی (مطالعه موردی: شهر کرمان)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۱، شماره ۵، ۳۱-۵.

امین‌زاده، بهناز و افشار، دخی، (۱۳۸۲). طراحی و الگوهای رفتاری پیشنهادی برای بهسازی پارک‌های شهری، مجله محیط‌شناسی، دوره ۳۰، شماره ۲۹، ۴۳-۶۰.

است (انتخاب مکان ۳ بیشترین تعداد برای گروه اول و کمترین برای گروه دوم؛ انتخاب مکان ۱ کمترین تعداد برای گروه اول و بیشترین برای گروه دوم)؛ همچنین افرادی که پیوسته در پارک حضور داشتند، بیشتر دلایل اقلیمی را برای انتخاب بخش‌های مختلف پارک مطرح کردند؛ اما از نظر افرادی که برای نخستین‌بار در پارک حضور داشتند، دلایل اقلیمی برای انتخاب بخش‌های مختلف پارک بسیار ناچیز بود.

نتیجه‌گیری

نتایج بررسی یافته‌ها در دو گروه نشان می‌دهد کسانی که برای نخستین‌بار در پارک حضور داشته‌اند، بیشتر به دنبال جاذبه‌های معماری و فضاهای طراحی‌شده از نظر تناسب فرم و فضا و دسترسی به کاربری‌ها هستند؛ ولی افرادی که بارها در این پارک حضور داشته‌اند، بیشتر به دنبال فضاهایی بوده‌اند که در آنها عوامل آسایش اقلیمی مطرح می‌شده است؛ زیرا بیشتر افراد در توصیف مکان‌های مطلوب خود از عباراتی استفاده کرده‌اند که دربرگیرنده عوامل اقلیمی هستند.

برای تبدیل یک عینیت به ذهنیتی که ملاک ارزیابی رفتارها قرار گیرد، لازم به گذر از مرحله ادراک است؛ اینکه افراد چگونه فضا را درک می‌کنند و چگونه اطلاعات را از فضا به دست می‌آورند. برای افرادی که بارها از مکانی بازدید می‌کنند، نسبت به افرادی که نخستین‌بار بازدید می‌کنند یا تصویر ذهنی پیشین از فضا ندارند، اقلیم بیشتر به‌صورت ذهنی بر نحوه تجربه و یادآوری یک مکان تأثیر می‌گذارد. در نمونه موردی پژوهش، استفاده آگاهانه از توپوگرافی زمین به‌منظور تأکید بصری بر عمارت مرکزی استخر و نظم

دزفول، دوفصلنامه معماری ایرانی، دوره ۱، شماره ۴، ۳۷-۶۴.

سیف، علی‌اکبر، (۱۳۷۹). روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزش)، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات آگاه.

کاظمی، مصطفی، پور، سمیرا، سعادت‌یار؛ فهیمه سادات و بی‌طرف، فاطمه، (۱۳۹۰). تأثیر تصویر ذهنی گردشگران بر ارزش ادراک‌شده از شهرهای ساحلی دریای خزر با تأکید بر نقش واسط کیفیت عوامل ادراک‌شده، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۶، شماره ۲، ۱۹-۳۴.

لطیفی، امین و سجاذزاده، حسن، (۱۳۹۳). ارزیابی تأثیر مؤلفه‌های کیفیت محیطی بر الگوهای رفتاری در پارک‌های شهری (مطالعه موردی: پارک مردم همدان)، فصلنامه مطالعات شهری، دوره ۳، شماره ۱۱، ۵-۲۰.

لقایی، حسنعلی، حسیبی، علیرضا و فلاح‌فرید، سیده شیلا، (۱۳۹۰). راهکارهای باززنده‌سازی و ساماندهی پارک‌های شهری با هدف بهبود کیفیت اکولوژیکی و اجتماعی (مطالعه موردی: پارک شهر واقع در محله سنگلج)، مجله علوم و فنون منابع طبیعی، دوره ۳، شماره ۶، ۹۹-۱۱۴.

مدنی‌پور، علی، (۱۳۷۹). طراحی فضای شهری، نگرشی به فرایندی اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، جلد اول، چاپ اول، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

ایروانی، محمود و خداپناهی، محمدکریم، (۱۳۷۵). روان‌شناسی احساس و ادراک، جلد اول، چاپ سوم، تهران، سمت.

براتی، ناصر و سلیمان‌نژاد، محمدعلی، (۱۳۹۰). ادراک محرک‌ها در محیط کنترل‌شده و تأثیر جنسیت بر آن؛ نمونه مطالعاتی: دانشجویان دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، نشریه باغ نظر، دوره ۸، شماره ۱۷، ۱۹-۳۰.

پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۵). سیمای شهر و آنچه کوبین لینگ از آن می‌فهمید، فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی، دوره ۱۶، شماره ۵۳، ۲۰-۲۶.

پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۹). مقالاتی درباب مفاهیم معماری و طراحی شهری، جلد اول، چاپ اول، تهران، آرمانشهر.

پاکزاد، جهان‌شاه و بزرگ، حمیده، (۱۳۹۳). الفبای روان‌شناسی محیط برای طراحان، جلد اول، چاپ دوم، تهران، آرمانشهر.

پورجعفر، محمدرضا، بمانیان، محمدرضا، تقوایی، علی‌اکبر و منتظرالحجه، مهدی، (۱۳۹۰). درآمدی بر گونه‌شناسی کالبدی نشانه‌های شهری در نقشه‌های ادراکی شهروندان (مطالعه موردی: شهر یزد)، نشریه نامه معماری و شهرسازی، دوره ۴، شماره ۷، ۱۲۹-۱۴۵.

دیده‌بان، محمد، پوردیهیمی، شهرام و ریسمانچیان، امید، (۱۳۹۲). روابط بین ویژگی‌های شناختی و پیکره‌بندی فضایی محیط مصنوع، تجربه‌ای در

- spatial behavior**, Chicago: Aldrine press, 84 p.
- Downs, R., D. Stea., (1997). **Maps in minds: Reflections on Cognitive mapping**, New York: Harper & Row press, 58 p.
- D'Andrade, R., (1995). **The development of cognitive anthropology**, Cambridge, UK: University Press, 87 p.
- Eysenck, M. W., M. T. Keane., (1995). **Cognitive psychology**, A student's handbook, East Sussex, UK: Psychology Press, 153 p.
- Hart, R. A., G. T. Moore., (1971). **The development of spatial cognition: A review**, Place and Perception Report7, Department of Geography, Clark University press, 53 p.
- Hergenhahn, B. R., H.O. Matthew., (1997). **An Introduction to Theories of Learning**, Translated by Ali Akbar Seif, Tehran: Douran press, 103 p.
- Huynh, N. T., G. B. Hall, S. Doherty and W. W. Smith., (2008). **Interpreting urban space through cognitive map sketchin g and sequence analysis**, The Canadian Geographer Journal, Vol 2, Pp 222-240.
- Kim, Y. O., (1999). **Spatial configuration, spatial cognition and spatial behavior: The role of architectural intelligibility in shaping spatial experience**, Ph.D thesis, Bartlett School of Architecture, University College London, 53 p.
- Knez, I. (in press, a), (2003). **Climate: A nested physical structure in places. The 5th International Conference on Urban Climate (ICUC-5)**, Lodz, Poland, University of Gavle, Department of Technology & Built Environment, 31 p.
- Knez, I. (in press, b), (2003). **Memory for climate and places. The 5th International Conference on Urban Climate (ICUC-5)**, Lodz, Poland, University of Gavle, Department of Technology & Built Environment, 52 p.
- Kuipers, B., T. S. Levit., (1990). **Navigation and Mapping in Large-scale Space**, in Advances in Spatial Reasoning, ed. S. S.
- مرتضوی، شهرناز، (۱۳۸۶). **روانشناسی اجتماعی، نمونه‌هایی از پژوهش‌های درون و بین فرهنگی**، جلد اول، چاپ اول، تهران، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- نقی‌زاده، محمد، (۱۳۸۶). **ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی**، جلد اول، چاپ اول، اصفهان، معاونت شهرسازی شهرداری اصفهان.
- نقی‌زاده، محمد و استادی، مریم، (۱۳۹۳). **مقایسه تطبیقی مفهوم ادراک و فرایند آن در فلسفه و روان‌شناسی محیط و کاربرد آن در طراحی شهری**، پژوهش‌های معماری اسلامی، دوره ۳، شماره ۱، ۳-۱۴.
- وهاب‌زاده، نغمه، (۱۳۸۵). **ساماندهی سیمای شهر (حرکتی در جهت ارتقای کیفیت محیطی)**، فصلنامه تحلیلی - پژوهشی علوم اجتماعی جستارهای شهرسازی، دوره ۵، شماره ۱۷ و ۱۸، ۹۴-۱۰۲.
- Atkinson, J. W., E. R. Hilgard., (2002). **Introduction to psychology**, Roshd Press, 14th Edition, 289 p.
- Aydin, D., U. Ter., (2008). **Outdoor Space Quality: Case study of university Campus Plaza**, International Journal of Architectural Research, Vol 2 (3), Pp 189-203.
- Canter, D., (1977). **The psychology of place**, Architectural Press, London, 138 p.
- Davis, G., Tall, D., (2002). **What is a scheme? In Intelligence**, Learning and Understanding Mathematics edited by Tall, D., Thomas, M., Flaxton, Australia: Post Pressed, Pp 131-150.
- Downs, R., D. Stea., (1973). **Image and the environment: Cognitive mapping and**

- Neisser, U., (1977). **Cognition and Reality-Principles and Implications of Cognitive Psychology**, San Francisco, W.H. Freeman and company press, 165 p.
- Relph, A., (1976). **Place and placelessness**, London: Pion press, 86 p.
- Ryden, K.C., (1993). **Mapping the invisible landscape: Folklore, writing, and the sense of place**, Ithaca: university of Iowa press, 131 p.
- Skemp, R.R., (1989). **Mathematics in the primary school**, London Rutledge press, 136 p.
- Chen, The University of Michigan press, 208 p.
- Lenzholzer, S., (2008). **Microclimate perception analysis through cognitive mapping**, 25th Conference on Passive and Low Energy Architecture, Dublin, 44 p.
- Long, Y., (2007). **The Relationships Between Objective and Subjective Evaluation of the Urban Environment: Space Syntax, Cognitive Maps and Urban Legibility**, Ph.D thesis, The University of Queensland, 97 p.
- Neisser, U., (1976). **Cognition and Reality**, San Francisco: Freeman press, 110, 125 p.